

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ**

ΔΙΔΑΣΚΩΝ: ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

**ΘΕΜΑ: ΔΙΚΑΙΩΜΑ Ή ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΥΝΕΝΩΣΗΣ (Η ΤΟΥ
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΖΕΣΘΑΙ)**

**ΟΝΟΜ/ΜΟ : ΝΤΟΚΟΜΕΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΟΝ. ΠΑΤΡΟΣ : ΜΙΧΑΗΛ
Α.Μ. : 1340199900933**

ΑΘΗΝΑ 2004

ΠΛΑΝΟ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ Ή ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΥΝΕΝΩΣΗΣ (ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΖΕΣΘΑΙ)

- 1) ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ** – “corporations” – θεσμός συντεχνιών – διάταγμα του Μάρτη 1791 – Νόμος Le Chapelier 1791 – Επίδραση στα υπόλοιπα κράτη – Ελλάδα Σύνταγμα 1864 – 1911 – 1926 – 1952 (περί ελευθερίας συνεταιρισμού) – η αναθεώρηση του 2001. – αρ. 12 Σ – ελευθερία ενώσεως δημ. υπαλλήλων, υπαλλήλων ΟΤΑ, Ν.Π.Δ.Δ. άλλων ή δημ. επιχειρήσεων.
- 2) ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ** – Κατοχύρωση ως θεσμός στο Σύνταγμα – αρ. 12 Σ – αρ. 11 ΕΣΔΑ – αρχή ελεύθερης κοινωνικής ομαδοποίησης.
- 3) ΘΕΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ**
  - α) Ελευθερία σύστασης συνένωσης (ελευθερία σύστασης, ελευθερία επιλογής μορφής, ελευθερία διατήρησης, αρχή πολλαπλότητας)
  - β) Προϋποθέσεις διάλυσης της συνένωσης (αρ. 12 Σ παρ. 2-3, διατάξεις αρ. 105 ΑΚ)
  - γ) Καθορισμός της φυσιογνωμίας της συνένωσης (αρ. 86 ΑΚ είσοδος νέων μελών)
  - δ) Αυτοδιοίκηση της συνένωσης (αρ. 12 παρ. 1 Σ, Ν. 281/1914, αρθ. 69 ΑΚ)
- 4) Η ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΩΣΗΣ (Ή ΣΥΝΕΤΑΙΡ.)**
(Ειδικά θέματα – συμμετοχή δημοσιογράφων σε οικεία επαγγ. ένωση, παροχή αφορολογήτου σε συντάκτες – δικηγορικοί – ιατρικοί σύλλογοι κ.τ.λ.) – αρθ. 12 Σ – αντίστοιχο αρθ. 9 γερμανικού θεμελ. Νόμου.
- 5) ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ**
(Έλληνες – Αλλοδαποί – Μικτά – Ενηλικότητα – φυσικά – νομικά πρόσωπα)
- 6) Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΤΗΡΗΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ**
(ρήτρα “τηρώντας τους νόμους” – η καταδίκη της Ελλάδος λόγω παραβιάσεως του αρθρ. 11 ΕΣΔΑ – πολιτικά κόμματα – συνδικαλιστικές οργανώσεις – φοιτητικοί σύλλογοι – ενώσεις αθλητικών σωματείων).
- 7) ΟΙ ΓΕΩΡΓΙΚΟΙ – ΑΣΤΙΚΟΙ – ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ**
(το ζήτημα αυτοδιοίκησης των συνεταιρισμών – κρατική εποπτεία – παρ. 5 αρθρ. 12 Σύνταγμ. Σκοπός αναγκ. συνεταιρ.)
- 8) ΕΠΙΛΟΓΟΣ**
- 9) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ** (Γενική – Ειδική)
- 10) ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ (ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ)**
- 11) ΠΕΡΙΛΗΨΗ (ΕΛΛΗΝΙΚΗ – ΑΓΓΛΙΚΗ)**

1) ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η δημιουργία ενώσεων προσώπων που αναπτύσσουν δραστηριότητα κατευθυνόμενη σε ορισμένους σκοπούς αποτελεί φαινόμενο που παρατηρείται από αιώνες στους λαούς, ενώ κατά τον Μεσαίωνα οι επαγγελματικοί συνεταιρισμοί, γνωστοί με την επωνυμία “συντεχνίες” (corporations) είχαν αποκτήσει μεγάλη δύναμη στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Πραγματικά, οι συντεχνίες αυτές είχαν υπό τον άμεσο έλεγχό τους την εργασία και την παρείχαν μονοπωλιακά, με αποτέλεσμα να επηρεάζουν πολύ την οικονομική και επαγγελματική ζωή των ευρωπαϊκών λαών. Η κατάσταση αυτή είχε προκαλέσει την έντονη αντίδραση της πολιτικής φιλοσοφίας του 18ου αιώνα – που θεωρούσε τον θεσμό των συντεχνιών αντίθετο προς την έννοια της ελευθερίας και την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας – και η αντίδραση αυτή άσκησε αποφασιστική επιρροή στην στάση που υιοθέτησε η Γαλλική Επανάσταση για την ελευθερία του συνεταιρισμού. Έτσι, όχι μόνο η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου την αγνόησε εντελώς, αλλά και λίγο αργότερα καταργήθηκαν με διάταγμα του Μαρτίου 1791 οι συντεχνίες, ενώ με τον περίφημο νόμο Le Chapelier της 14/17 Ιουνίου 1791 απαγορεύθηκε η ίδρυση ενώσεων εργαζόμενων. Στην συνέχεια, με το προοίμιο του γαλλικού Συντάγματος του 1791 διακηρύχθηκε ότι δεν υπάρχουν πλέον συντεχνίες επαγγελματιών και τεχνών, ενώ με ψήφισμα της Συντακτικής Συνέλευσης ετέθηκαν υπό διωγμό τα πολιτικά σωματεία, οι λεγόμενες “λαϊκές εταιρίες” (clubs populaires).

Οι αντιλήψεις αυτές επηρέασαν για κάποιο διάστημα και τα άλλα ευρωπαϊκά Κράτη, εκτός από την Αγγλία, που αγνόησαν την ελευθερία του συνεταιρισμού. Αφ' ότου όμως το Βέλγιο, με το Σύνταγμα του 1831 (άρθρο 20), κατοχύρωσε την ελευθερία του συνεταιρισμού, η εικόνα άλλαξε και τα άλλα ευρωπαϊκά Κράτη, το ένα μετά το άλλο, άρχισαν να αναγνωρίζουν την ελευθερία αυτή και να ρυθμίζουν τα σχετικά με την άσκησή της, με συνταγματικές ή νομοθετικές διατάξεις.

Στην Ελλάδα τα Συντάγματα του υπέρ Ανεξαρτησίας Αγώνος αγνόησαν την ελευθερία του συνεταιρισμού, την ίδια δε στάση ακολούθησε και το Σύνταγμα του 1844, μολονότι είχε σαν υπόδειγμα το βελγικό του 1831. Το Σύνταγμα του 1864 (άρθρο 11) ήταν έτσι το πρώτο ελληνικό συνταγματικό κείμενο που αναγνώρισε και κατοχύρωσε την ελευθερία του συνεταιρισμού – εμπνεόμενο από το άρθρο 92 του Συντάγματος της Δανίας του 1849 – ορίζοντας ότι “οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, τηρούντες τους νόμους του Κράτους, οίτινες όμως ουδέποτε δύνανται να υπαγάγωσι το δικαίωμα τούτο εις προηγουμένην της Κυβερνήσεως άδειαν”. Το 1911 προστέθηκε και δεύτερη παράγραφος στο άρθρο, σύμφωνα με την οποία επιτρέπετο η διάλυση συνεταιρισμού μόνο με δικαστική απόφαση για παράβαση των διατάξεων των νόμων και το κείμενο αυτό διατηρήθηκε αμετάβλητο στο Σύνταγμα του 1927 (άρθρο 20), ενώ το Σύνταγμα του 1952 (άρθρο 11) πρόσθεσε δύο ακόμη παραγράφους, από τις οποίες η μία αναφερόταν στην δυνατότητα επιβολής με νόμο περιορισμών στο δικαίωμα συνεταιρισμού των δημόσιων υπαλλήλων και των υπαλλήλων

των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, ενώ η άλλη απαγόρευε την απεργία στους ίδιους υπαλλήλους.

Το άρθρο 12 του προηγούμενου πριν την αναθεώρηση 2001 Συντάγματος δεν απομακρύνθηκε πολύ από τα προηγούμενα, αλλά τα σχετικά με την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων εντάχθηκαν στο άρθρο 23 που αναφέρεται γενικά στο δικαίωμα της απεργίας, ενώ συγχρόνως προστέθηκαν δύο νέες παράγραφοι στο άρθρο σχετικές με τους γεωργικούς, τους αστικούς και τους αναγκαστικούς συνεταιρισμούς, που δεν είχαν, την θέση τους στο άρθρο 12.

Η αναθεώρηση του 2001 επέφερε μια φραστική βελτίωση, με την απάλειψη του σολοικισμού του άρθρου 12 του Συντάγματος “ενώσεις και σωματεία μη κερδοσκοπικού σκοπού”. Αντί όμως να τον αντικαταστήσει με τον όρο “μη κερδοσκοπικές ενώσεις και σωματεία”, προτίμησε παραδόξως την έκφραση “ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία”, δίνοντας την εντύπωση ότι αποκλείει πλέον από το πεδίο ισχύος του άρθρου 12 μόνο κερδοσκοπικά σωματεία, αλλά όχι και κερδοσκοπικές ενώσεις. Μία τέτοια αλλαγή θα ήταν όμως πολύ σημαντική για να γίνει απλώς με τον αδόκιμο τρόπο της διακρίσεως ενώσεων και σωματείων. Πρόκειται προφανώς για εσφαλμένη μεταγλώττιση, που υποχωρεί, κατά τούτο, προ του αυθεντικού αρχικού κειμένου και πρέπει να διαβάζεται ως “μη κερδοσκοπικές ενώσεις και σωματεία”.

Η αναθεώρηση του 2001 κατέργησε τους περιορισμούς της

παρ. 4 του άρθρου 12 του Συντάγματος (και αναρίθμησε τις παραγράφους 5 και 6 σε 4 και 5). Ο νόμος επομένως δεν μπορεί πλέον να περιορίζει την ελευθερία ενώσεως ειδικά των δημόσιων υπάλληλων, των υπάλληλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοικήσεως ή άλλων νομικών προσώπων δημόσιου δικαίου ή δημόσιων επιχειρήσεων.

Οι υπάλληλοι αυτοί εξακολουθούν πάντως να υπάγονται στους άλλους περιορισμούς του άρθρου 12 παρ. 1-3 του Συντάγματος και στους περιορισμούς των γενικών νόμων.

2) ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Το δικαίωμα ή ελευθερία της συνένωσης¹ (του συνεταιρίζεσθαι κατά την ορολογία των προϊσχυσάντων Συνταγμάτων) κατοχυρώνεται στο άρθρο 12 παρ. 1-4 Συντ., περιλαμβάνοντας την ελευθερία τόσο των σωματείων με νομική προσωπικότητα όσο και των χωρίς αυτή απλών ενώσεων. Στην ευρύτερη έννοια της συνένωσης υπάγεται λοιπόν κάθε συλλογικό μόρφωμα, ανεξάρτητα από τη νομική του υπόσταση, στο οποίο συνενώνεται οικειοθελώς για μακρό χρονικό διάστημα και για την επίτευξη ενός ή περισσότερων κοινών, μη κερδοσκοπικών, σκοπών μια πλειάδα φυσικών ή/ και νομικών προσώπων που υποβάλλουν εαυτά σε μια οργανωμένη διαδικασία λήψης κοινών αποφάσεων. Με λακωνική διατύπωση κατοχυρώνεται η ίδια

---

¹ Για τον όρο αυτό βλ. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ, Η ελευθερία της συνένωσης, 1996, 13 επ.

ελευθερία και στο άρθρο 11 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

Όπως και τα άλλα δικαιώματα συλλογικής δράσης, έτσι και το δικαίωμα της συνένωσης υπάγεται καταρχήν στον *status negativus*, αφού θεμελιώνει αγώγιμη αξίωση αποχής της κρατικής εξουσίας από παρεμβάσεις στο πεδίο προστασίας του. Επιπλέον το περιεχόμενό του συνδέεται προς τα κλασικά ατομικά δικαιώματα προσωπικής ελευθερίας και ιδίως ελευθερίας της πνευματικής κίνησης, καθώς διευκολύνει την ανταλλαγή απόψεων, την κοινή διαμόρφωση γνώμης και την προσέγγιση προσώπων με κοινούς προβληματισμούς. Ωστόσο τα υπερβαίνει, στο μέτρο που οι συνενώσεις “ξεκινούν από τα ιδιωτικά συμφέροντα των μελών τους και χωρίς να τα αρνούνται, τα προβάλλουν ως γενικότερα συμφέροντα” και έτσι “δεν καταργούν την αρχική διάκριση ιδιωτικής και πολιτικής κοινωνίας, αλλά παρεμβάλλονται και συμβάλλουν στη συγκρότηση μιας τρίτης ενδιάμεσης σφαίρας, που θα μπορούσε να αποκληθεί κοινωνική”². Με άλλες λέξεις, προέχον για τον χαρακτηρισμό και την κατανόηση της φύσης κατεξοχήν του δικαιώματος της συνένωσης είναι το συλλογικό στοιχείο, αφού εδώ δεν έχουμε μια απλή συγκέντρωση προσώπων, αλλά έναν διαρκή οργανισμό με μακροπρόθεσμες επιδιώξεις, οι διαστάσεις του οποίου ξεπερνούν εκείνες του αθροίσματος των μελών του. Γιαυτό άλλωστε θεωρήθηκε εξ αρχής επικίνδυνο για την κρατική εξουσία και η εισαγωγή του επιτεύχθηκε καθυστερημένα, με το άρθρο 11

---

² Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων, 1981, 244.

του Συντ. 1864, ενώ η εφαρμογή του στην πράξη ήταν αμφίβολη τουλάχιστον ως τη θέσπιση του ν. 281/1914 περί σωματείων³.

Στο άρθρο 12 παρ. 1 Συντ. βρίσκει επιπλέον έρεισμα μια γενικότερης σημασίας συνταγματική αρχή, δηλ. η αρχή της ελεύθερης κοινωνικής ομαδοποίησης⁴. Το κοινωνικό σύστημα, το οποίο προϋποθέτει η αρχή αυτή, αντιδιαστέλλεται τόσο προς το φεουδαρχικό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης σε κλειστές συντεχνίες, με περιορισμένη διαταξική κινητικότητα, όσο και προς τα ολοκληρωτικά συστήματα του 20ού αιώνα, με προ-σχεδιασμένη από το κράτος καταναγκαστική οργάνωση της κοινωνίας στη βάση μιας “επίσημης” ιδεολογίας (του εθνικοσοσιαλισμού ή του μαρξισμού-λενινισμού). Από την παραπάνω αρχή απορρέει, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και η αρνητική ελευθερία της (μη-) συνένωσης.

3) ΘΕΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

α. Ελευθερία σύστασης συνένωσης

Η θετική όψη του δικαιώματος συνένωσης περιλαμβάνει, με βάση ήδη το γράμμα των διατάξεων των παρ. 1-3 του άρθρου 12 Συντ., την ελευθερία σύστασής της, την ελευθερία επιλογής της μορφής της (σωματείο ή απλή ένωση) και την ελευθερία διατήρησής της, εκτός αν εκδοθεί δικαστική απόφαση διάλυσής της. Με την ελεύθερη σύσταση της συνένωσης είναι άρρηκτα

³ Βλ. Α. ΣΒΩΛΟΥ -Γ. ΒΛΑΧΟΥ, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Β., 1955, 241 επ.

⁴ Βλ., υπό τα αντίστοιχα δεδομένα του άρθρου 9 παρ. 1 του γερμανικού Θεμελιώδη Νόμου, Κ. HESSE, Grundztige des Verfassungsrechts der BRD, ¹⁸1991, 168-9.

συνυφασμένος ο ελεύθερος εκ μέρους εκείνων που συμμετέχουν σ' αυτή καθορισμός της φυσιογνωμίας της και ειδικότερα της σύνθεσης, του σκοπού και του καταστατικού της. Διαφορετικά δεν θα είχαμε ελευθερία σύστασης, αλλ' απλή ευχέρεια προσχώρησης σε προκατασκευασμένα από την εξουσία σχήματα χειραγώγησης της συλλογικής δράσης, πράγμα ασυμβίβαστο και προς την αρχή της ελεύθερης κοινωνικής ομαδοποίησης, στην οποία αναφερθήκαμε ήδη. Για τον ίδιο λόγο θα πρέπει να θεωρηθεί ότι το δικαίωμα συνένωσης εκτείνεται και στην ελευθερία (αυτο)διοίκησης της συνένωσης με τα δικά της όργανα. Ειδικότερα:

Κατά ρητή πρόβλεψη της παρ. 1 του άρθρου 12 Συντ. η σύσταση της συνένωσης δεν μπορεί να υπαχθεί σε προηγούμενη άδεια, όχι μόνο διοικητική, αλλ' αφού το Σύνταγμα δεν διακρίνει πλέον σχετικά (αντίθετα το άρθρο 11 Συντ. 1952) ούτε και δικαστική. Όταν λοιπόν ζητηθεί η αναγνώριση σωματείου, δηλ. η απονομή νομικής προσωπικότητας σ' αυτό, το αρμόδιο δικαστήριο μπορεί (πρβλ. άρθρο 81 παρ. 1 ΑΚ) να εξετάσει μόνο τη συνδρομή των νομίμων όρων (σύστημα των κανονιστικών διατυπώσεων)⁵ και όχι τη σκοπιμότητα της σύστασής του. Δεν μπορεί άρα να ελέγξει αν το σωματείο "είναι κοινωνικά ωφέλιμο ή αν προάγει ή βλάπτει τα συμφέροντα των μελών του ή ανταγωνίζεται άλλο παρόμοιο σωματείο"⁶.

Ως προς το τελευταίο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι

---

⁵ Βλ. Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές αρχές του αστικού δικαίου, ³1983, 160-161.

⁶ ΕφΠειρ 488/1985, ΝοΒ 1986, 890, ΕφΛαρ 457/1988, Αρμ. 1989, 847.

γίνεται δεκτό⁷ πως από το άρθρο 12 παρ. 1 Συντ. συνάγεται η αρχή της πολλαπλότητας, δηλ. ότι επιτρέπεται η σύσταση και παράλληλη λειτουργία στον ίδιο ή διαφορετικό τόπο περισσότερων σωματείων, έστω και αν επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό και ανεξάρτητα αν τα μέλη του ενός είναι και μέλη του άλλου. Η ίδια ωστόσο νομολογία δέχεται κάμψη της αρχής αυτής αν η άσκηση του δικαιώματος ίδρυσης δεύτερου σωματείου είναι καταχρηστική και προσκρούει στα άρθρα 25 παρ. 3 Συντ. και 281 ΑΚ⁸. Στην πράξη βέβαια ένας τέτοιος έλεγχος της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος αναπόφευκτα καταλήγει, σε πολλές αν όχι στις περισσότερες περιπτώσεις, σε έλεγχο της σκοπιμότητας ίδρυσης δεύτερου σωματείου και επομένως σε κίνδυνο δικαστικής αυθαιρεσίας⁹. Και πέρα από αυτό όμως, η εφαρμογή του άρθρου 25 παρ. 3 Συντ. σε σχέση με την άσκηση του δικαιώματος συνένωσης είναι εσφαλμένη για λόγους αρχής, αφού το άρθρο 12 Συντ. ούτε συνδέει το τελευταίο με συγκεκριμένους σκοπούς ούτε αποκλείει άλλους

Η ελευθερία επιλογής της μορφής της συνένωσης, η οποία απορρέει από την ξεχωριστή και ισότιμη αναφορά των παρ. 1 και 3 του άρθρου 12 Συντ. στις ενώσεις προσώπων, πλάι στα σωματεία, συνεπάγεται ότι η έννομη τάξη δεν μπορεί πάντως ν' αγνοήσει την ύπαρξή τους, αντιμετωπίζοντάς τις ως απλό άθροισμα των μελών τους. Στην αντίθετη περίπτωση η ελευθερία

---

⁷ ΑΠ 1591/1991, ΕλλΔνη 1992, 1621. Πρβλ. Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Άρθρο 12, σε: ΕρμηΣ, 1997, 27 επ.

⁸ Πρβλ. και ΑΠ 289/1981, ΤοΣ 1982, 63, ΑΠ 1842/1984, ΤοΣ 1986, 92, ΕφΑθ 2679/1996, ΝοΒ 1997, 59, ΜονΠρωτΑθ 2461/1998, ΝοΒ 1998, 1461 κ.ά.

⁹ Πρβλ. Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Ατομικά δικαιώματα, Β', 1991, 772.

επιλογής θα παρέμενε καθαρά θεωρητική υπόθεση, στερούμενη πρακτικού αντικρύσματος. Θα πρέπει συνεπώς να θεωρηθεί ότι η διάταξη του άρθρου 62 εδ. β' ΚΠολΔ που απονέμει την ικανότητα του να είναι διάδικος στις στερημένες νομικής προσωπικότητας ενώσεις αυτές αποτελεί υλοποίηση συνταγματικής επιταγής και μάλιστα ότι καθιερώνει γενικότερη αρχή με ισχύ για όλους τους κλάδους του δικονομικού δικαίου¹⁰. Δεν είναι άρα σύμφωνος με το άρθρο 12 Συντ. ο αποκλεισμός των ενώσεων προσώπων από το δικαίωμα άσκησης αιτήσεως ακυρώσεως¹¹.

β. Προϋποθέσεις διάλυσης της συνένωσης

Η ελευθερία διατήρησης της συνένωσης θεσπίζεται ρητά στις παρ. 2 και 3 του άρθρου 12 Συντ., για σωματεία και απλές ενώσεις αντίστοιχα. Η παράβαση του νόμου, η οποία τίθεται ως ουσιαστική προϋπόθεση της διάλυσης, δεν μπορεί ν' αφορά κάθε διάταξη νόμου, έστω και επουσιώδους σημασίας ή άσχετη προς τον σκοπό της συνένωσης, π.χ. παράβαση κανόνων οδικής κυκλοφορίας από αυτοκίνητο του σωματείου. Αντίθετα, πρέπει να υπάρχει "συστηματική παράβαση του νόμου τέτοιας μορφής και βαρύτητας που να δείχνει ότι ο σημερινός πραγματικός σκοπός του σωματείου, ανεξάρτητα από τον αρχικό ή αναφερόμενο στο καταστατικό του, αντιβαίνει συγκεκριμένες

---

¹⁰ Πρβλ. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ, Η ικανότητα διαδίκου των ενώσεων προσώπων, ΔιΔικ 1999, 838 επ.

¹¹ Contra ΣΤΕ 2284/1994, ΔιΔικ 1995, 1283.

νομοθετικές διατάξεις”¹². Ακόμη το μέτρο της διάλυσης πρέπει να είναι κατάλληλο και κυρίως αναγκαίο για ν' αποτραπεί η προσβολή, ενώ σε ήσσονος σημασίας παραβάσεις μπορούν να επιβληθούν άλλες, ηπιότερες, διοικητικές κυρώσεις¹³. Αντίστοιχα παράβαση ουσιώδους διάταξης του καταστατικού υπάρχει μόνο εφόσον η λειτουργία του σωματείου εκτρέπεται από τον καταστατικό σκοπό του και εξυπηρετεί άλλους, ενώ η διάλυση θα πρέπει να είναι και στην περίπτωση αυτή αναγκαίο μέτρο.

Σχετικές είναι οι διατάξεις του άρθρου 105 ΑΚ. Από τις αναφερόμενες εκεί περιπτώσεις οι προβλεπόμενες στον αριθ. 1 (αδύνατη η ανάδειξη διοίκησης ή γενικά η εξακολούθηση του σωματείου σύμφωνα με το καταστατικό λόγω μείωσης των μελών ή για άλλους λόγους) θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως *latu sensu* παράβαση ουσιώδους διάταξης του καταστατικού. Από τα προβλεπόμενα στον αριθ. 2 το ίδιο ισχύει για την συναγόμενη από μακρά αδράνεια εγκατάλειψη του σκοπού του σωματείου, όχι όμως και για την τυχόν εκπλήρωσή του. Ως προς το τελευταίο λοιπόν η διάταξη του άρθρου 105 αρ. 2 ΑΚ θα πρέπει να θεωρείται καταργημένη (βλ. άρθρο 111 παρ. 1 Συντ.), αφού η εκπλήρωση του σκοπού δεν μπορεί λογικά να εξομοιωθεί με παράβαση του καταστατικού. Μερικά καταργημένα πρέπει να θεωρηθεί και η διάταξη του άρθρου 105 αρ. 3 ΑΚ, ως προς το ενδεχόμενο να έχουν αποβεί ανήθικοι ή αντίθετοι (γενικά και αόριστα) προς την δημόσια τάξη ο σκοπός ή η λειτουργία του σωματείου, αφού τέτοιους λόγους διάλυσης δεν προβλέπει το

---

¹² Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Ατομικά δικαιώματα, Β., 1991, 790.

¹³ Πρβλ. Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Άρθρο 12, σε: ΕρμηΣ, 1997, 40-41.

Σύνταγμα. Πρόσφατη πάντως απόφαση του Εφετείου Θράκης διέταξε τη διάλυση σωματείου ακριβώς με επίκληση αντίθεσης του καταστατικού σκοπού του γενικά στη δημόσια τάξη, σύμφωνα με το άρθρο 105 αρ. 3 ΑΚ, χωρίς καν να τίθεται θέμα παραβίασης συγκεκριμένων διατάξεων νόμου¹⁴. Ακολούθησε αναιρετική απόφαση του Αρείου Πάγου, επειδή το Εφετείο δεν αιτιολόγησε αν η διάλυση του σωματείου “αποτελούσε αναγκαίο μέτρο για την εθνική ή δημόσια ασφάλεια ή την προάσπιση της τάξης”¹⁵. Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι το ανώτατο δικαστήριο στηρίχθηκε προεχόντως στη γενικόλογη διάταξη του άρθρου 11 ΕΣΔΑ (προφανώς υπό το απειλητικό φάσμα μιας ακόμη καταδίκης από το ΕΔΔΑ), χωρίς να ασχοληθεί καθόλου με την αντίθεση του άρθρου 105 αρ. 3 ΑΚ στη λεπτομερέστερη και σαφέστερη διάταξη του άρθρου 12 παρ. 2 Συντ. Ακόμη περισσότερο προφανής είναι η αντίθεση σ’ αυτή την τελευταία των εμφυλιοπολεμικής έμπνευσης ρυθμίσεων του β.δ. της 25.2.1947 περί διαλύσεως σωματείων που “αναμειγνύονται στην άσκηση της κρατικής εξουσίας” και άρα αυτές πρέπει να θεωρηθούν καταργημένες, σύμφωνα με το άρθρο 111 παρ. 1 Συντ.¹⁶

Διαδικαστική προϋπόθεση της διάλυσης είναι η ύπαρξη σχετικής δικαστικής απόφασης και τούτο συνεπάγεται ότι είναι ανεπίτρεπτη η διάλυση όχι μόνο με διοικητική πράξη, αλλά και ευθέως με διάταξη νόμου¹⁷. Η προϋπόθεση μάλιστα αυτή ισχύει

---

¹⁴ ΕφΘρακ 117/1999, ΕλλΔνη 2001, 234.

¹⁵ ΑΠ 1530/2000, ΕλλΔνη 2001, 441.

¹⁶ ΕφΘεσ 816/2000, Αρμ. 2000, 921.

¹⁷ ΣτΕ 3392/1978, Ολ., ΤοΣ 1979, 77.

και σε σχέση με μέτρα ισοδύναμου προς τη διάλυση αποτελέσματος, όπως π.χ. η αναγκαστική συγχώνευση υφιστάμενων σωματείων¹⁸, όχι όμως και για την επιβολή απλών κυρώσεων διοικητικής φύσεως στο σωματείο, όσο βαρύνουσες κι αν είναι, π.χ. υποβιβασμός της ποδοσφαιρικής του ομάδας σε κατώτερη κατηγορία¹⁹.

γ. Καθορισμός της φυσιογνωμίας της συνένωσης

Ο ελεύθερος καθορισμός της φυσιογνωμίας της συνένωσης αναφέρεται, πρώτα απ' όλα, στα πρόσωπα που τη συνθέτουν. Σύμφωνα με το άρθρο 86 ΑΚ, είσοδος νέων μελών στο σωματείο (απλώς) επιτρέπεται πάντοτε, εκτός αν το καταστατικό ορίζει διαφορετικά. Ερμηνεύοντας τη διάταξη αυτή η νομολογία δέχεται ότι "ανήκει επομένως στην απόλυτη και ανέλεγκτη εξουσία του αρμόδιου οργάνου του σωματείου να δεχθεί ως μέλη του όσους ενδιαφέρονται για το σκοπό αυτό, έστω και αν οι ενδιαφερόμενοι συγκεντρώνουν στο πρόσωπό τους τις προϋποθέσεις που καθορίζει το καταστατικό για την παραδοχή των νέων μελών. Κατ' εξαίρεση θεμελιώνεται υποκειμενικό δικαίωμα των τρίτων (και συνεπώς αντίστοιχη υποχρέωση του σωματείου) να καταστούν μέλη στις περιπτώσεις που αυτό προβλέπεται είτε με διάταξη του νόμου είτε με τέτοια του καταστατικού ή που το σωματείο *de jure* ή *de facto* κατέχει μονοπωλιακή θέση"²⁰. Η τοποθέτηση αυτή του ζητήματος είναι κατά βάση ορθή, με την

¹⁸ ΣΤΕ 3878/1979, ΤοΣ 1980, 376.

¹⁹ ΣΤΕ 1867/1978, ΤοΣ 1978, 555.

²⁰ ΕφΑθ 1572/1990, ΕλλΔνη 1991, 583, με ενδείξεις από τη θεωρία και την παλαιότερη νομολογία. Πρβλ. επίσης ΑΠ 66/1982, ΤοΣ 1982, 569.

απαραίτητη διευκρίνιση όμως ότι η άρνηση του σωματείου θα πρέπει να προσβάλλει άλλα συνταγματικά δικαιώματα του υποψήφιου μέλους, όπως την επαγγελματική του ελευθερία, προκειμένου να μπορεί να θεμελιωθεί αγωγή αξίωση του τελευταίου για εισδοχή του²¹.

Παραπέρα ο καθορισμός της φυσιογνωμίας της συνένωσης περιλαμβάνει τον αυτοκαθορισμό του σκοπού της, μέσα πάντως στα πλαίσια των νόμων, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, αλλά και την ελεύθερη διαμόρφωση του καταστατικού της. Έχει κριθεί έτσι ότι η επιβολή, με κανονιστική πράξη της διοίκησης, της άσκησης ορισμένου έργου (σύσταση επιτροπής διαιτησίας) σε ενώσεις ποδοσφαιρικών σωματείων, χωρίς αυτό ν' αποτελεί καταστατικό σκοπό τους, αντίκειται στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι²². Ωστόσο δεν αντίκειται στο συνταγματικό αυτό δικαίωμα η πρόσδοση με νόμο στο σωματείο ορισμένου χαρακτηρισμού και η ως συνέπειά του υποχρεωτική εφαρμογή σ' αυτό του σχετικού νομοθετικού καθεστώτος, π.χ. ως οργανισμού κοινωνικής ασφάλισης. Όλα αυτά βέβαια υπό την προϋπόθεση ότι ο χαρακτηρισμός αυτός δεν παρίσταται αυθαίρετος και ξένος προς την πραγματική κατάσταση και δεν παρεμποδίζει τη λειτουργία του σωματείου²³.

---

²¹ Πρβλ. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ, Η ελευθερία της συνένωσης, 1996, 168-9.

²² ΣΤΕ 1340/1982, Ευρ. ΣΤΕ 1982, 16-17.

²³ ΑΠ 702/1990, ΝοΒ 1991, 1090.

δ. Αυτοδιοίκηση της συνένωσης

Από την ελευθερία σύστασης συνένωσης κατά το άρθρο 12 παρ. 1 Συντ. απορρέει και η (αυτο)διοίκηση της τελευταίας με δικά της όργανα²⁴, τα οποία προέρχονται από την ελεύθερη βούληση των μελών της²⁵. Θα όφειλε συνεπώς να θεωρηθεί αντισυνταγματική η με νόμο αναδρομικής ισχύος συντόμευση της θητείας των οργάνων διοίκησης μιας κατηγορίας σωματείων και η συνακόλουθη κήρυξή τους ως εκπτώτων, αφού έτσι ο νομοθέτης καταργεί συγκεκριμένες και εκ των προτέρων γνωστές διοικήσεις υποκαθιστάμενος στη βούληση των μελών των σωματείων²⁶.

Η αυτοδιοίκηση δεν αποκλείει βέβαια την άσκηση κρατικής εποπτείας, με την έννοια του κατασταλτικού ελέγχου από τη διοίκηση της νομιμότητας της λειτουργίας του σωματείου. Σύμφωνα με τα άρθρα 32 και 33 ν. 281/1914 “περί σωματείων” σε περίπτωση ποινικής παράβασης κατά τους περί σωματείων νόμους, σπουδαίας διαχειριστικής ανωμαλίας ή αξιόποινης χρηματικής κατάχρησης επιτρέπεται η κήρυξη εκπτώτου του διοικητικού συμβουλίου σωματείου με πράξη της εποπτικής αρχής και ο διορισμός προσωρινής διοικητικής επιτροπής. Η νομολογία δέχεται²⁷ ότι οι διατάξεις αυτές διατηρήθηκαν σε ισχύ

---

²⁴ Βλ. Ε. ΓΑΛΑΝΟΥ, Η στάση του δικαστή στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, σε: Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, 1986, 224 επ.

²⁵ ΣΤΕ 576/1964, Ολ., ΝοΒ 1964, 740.

²⁶ Contra ΑΠ 420/1983, ΤοΣ 1983, 264, με αντίθετες παρατηρήσεις Φ. ΒΕΓΛΕΡΗ, 276 επ.

²⁷ ΣΤΕ 68/1959, Ολ., ΝοΒ 1959, 219, ΣΤΕ 823/1963, Ολ., ΕΕργΔ 1963, 795.

και μετά τη θέσπιση του Αστικού Κώδικα²⁸ και ότι δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα, αφού μ' αυτές καθορίζονται περιοριστικά οι περιπτώσεις επέμβασης της (δημόσιας) διοίκησης στα θέματα της διοίκησης του σωματείου και αντικατάστασης της τελευταίας.

Αντικατάσταση της διοίκησης του σωματείου, με δικαστική όμως απόφαση, μπορεί να υπάρξει και στην περίπτωση του άρθρου 69 ΑΚ, όταν δηλ. λείπουν τα απαιτούμενα για τη διοίκησή του πρόσωπα και υποβληθεί σχετική αίτηση όποιου έχει έννομο συμφέρον, οπότε και διορίζεται με την ίδια απόφαση προσωρινή διοίκηση. Ενόψει όμως του άρθρου 12 παρ. 1 Συντ. η διάταξη αυτή πρέπει να θεωρηθεί, σε ό,τι αφορά τουλάχιστον τα σωματεία, πως επιτρέπει μόνο την προσωρινή συμπλήρωση της διοίκησης κατά τον αριθμό των προσώπων που λείπουν και όχι την αντικατάσταση και όσων παρέμειναν και αποτελούν ενδεχομένως και την πλειοψηφία²⁹. Διαφορετικά θα ήταν πολύ εύκολο μια μειοψηφία να προκαλέσει, με την παραίτηση των προσκείμενων σ' αυτή μελών του διοικ. συμβουλίου, την ανατροπή της δημοκρατικά εκλεγμένης διοίκησης και τον δικαστικό ορισμό άλλης, έστω και προσωρινής, πράγμα το οποίο αποτελεί ωμή παραβίαση της αυτοδιοίκησης του σωματείου. Εξάλλου έλλειψη των απαιτούμενων για τη διοίκηση του σωματείου προσώπων, ώστε να τίθεται θέμα εφαρμογής του άρθρου 69 ΑΚ, θα πρέπει, ενόψει και πάλι του άρθρου 12 παρ. 1 Συντ., να γίνει δεκτό ότι υπάρχει μόνο όταν όσοι απομένουν δεν

---

²⁸ Πρβλ. όμως Κ. ΜΠΕΗ, Αι διαδικασίαι ενώπιον του Μονομελούς Πρωτοδικείου, Γ', 1970, 567.

²⁹ ΕφΑθ 1166/1970, ΝοΒ 1970, 1335. Contra ΕφΑθ 6909/1975, Αρμ. 1976, 695 κ.ά.

είναι αρκετοί για την επίτευξη απαρτίας³⁰.

4) Η ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΩΣΗΣ

Εφόσον το άρθρο 12 παρ. 1 Συντ. κάνει λόγο για δικαίωμα των Ελλήνων να συνιστούν ενώσεις και σωματεία καθίσταται σαφές πως ούτε η σύσταση τέτοιων οργανισμών ούτε η συμμετοχή σ' αυτούς μπορούν ν' αποτελέσουν αντικείμενο κρατικού καταναγκασμού. Ισχύει αντίθετα η αρχή της ελεύθερης κοινωνικής ομαδοποίησης, η οποία συναρτάται άλλωστε τόσο προς την επαγγελματική ελευθέρια όσο και προς τη δημοκρατική αρχή και αποκλείει μια φεουδαρχικού συντεχνιακού τύπου κοινωνική οργάνωση. Εξίσου αποκλείει η ίδια αρχή την υποχρεωτική ένταξη των ατόμων σε συνδικαλιστικές ή άλλες οργανώσεις που ιδρύονται και ελέγχονται από την κρατική εξουσία, με σκοπό τη μονομερή επιβολή συγκεκριμένης ιδεολογίας και τη χειραγώγηση τελικά ολόκληρης της κοινωνίας, όπως στον πρώην υπαρκτό σοσιαλισμό.

Αυτή η απαγόρευση της επιβολής υποχρεώσεως για συνένωση αποτελεί την αρνητική όψη του δικαιώματος ή αρνητική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, σύμφωνα με την παραδοσιακή ορολογία. Γίνεται σχετικά δεκτό ότι η υποχρεωτική συμμετοχή π.χ. των δημοσιογράφων στην οικεία επαγγελματική ένωση καταλύει τη συνταγματική ελευθερία της μη συμμετοχής σε σωματείο, ενώ την προσβάλλει έμμεσα και η απόδειξη της δημοσιογραφικής ιδιότητας αποκλειστικά μέσω της συμμετοχής

---

³⁰ Βλ. Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές αρχές του αστικού δικαίου, α', 21980, 127.

αυτής³¹. Αντισυνταγματική θεωρήθηκε ακόμη και η παροχή αφορολόγητου στους συντάκτες υπό τον όρο να είναι μέλη της οικείας ένωσης³². Πολύ περισσότερο δεν είναι επιτρεπτό να εξαρτηθεί η άσκηση συγκεκριμένης δραστηριότητας, επαγγελματικής ή μη, από την ένταξη σε ορισμένο σωματείο, όπως συνέβαινε π.χ. με την πρόβλεψη του άρθρου 262 παρ. 2 ν.δ. 86/1969 ότι “ουδείς λαμβάνει άδειαν θήρας εάν δεν είναι μέλος κυνηγετικού συλλόγου”³³. Εξάλλου από την αρνητική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι απορρέει συνταγματικό δικαίωμα του μέλους ν' αποχωρήσει από το σωματείο ή την ένωση και συνεπώς είναι άκυρες όσες ρυθμίσεις καταστατικών παρεμποδίζουν την αποχώρηση μελών, με την επιβολή δυσμενών μέτρων ή επαχθών όρων επανεγγραφής³⁴. Θεμιτή πάντως θεωρήθηκε η υποχρέωση τρίμηνης τουλάχιστον προαναγγελίας της αποχώρησης του μέλους από το σωματείο κατ' άρθρο 87 εδ. β' ΑΚ³⁵. Αντισυνταγματική είναι ακόμα και η απλή επιβολή οικονομικής επιβάρυνσης (εισφοράς) σε όλα αδιακρίτως τα μέλη μιας κατηγορίας προσώπων, υπέρ όλων ή ορισμένων από τα σωματεία που εμφανίζονται ως εκπρόσωποί τους³⁶.

Θέμα προσβολής της αρνητικής ελευθερίας της (μη) συνένωσης μπορεί ν' ανακύψει όμως και σε σχέση με την υποχρεωτική συμμετοχή επαγγελματιών ή άλλων προσώπων σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (π.χ. δικηγορικοί, ιατρικοί,

---

Contra ΜονΠρωτΣερ 139/2000, ΝοΒ 2000, 1291.

³¹ ΣΤΕ 3198/1990, Ολ., ΕλλΔνη 1991, 1154.

³² ΔιοικΠρωτΘεσ (Τριμ.) 3111/1995, ΔιΔικ 1996, 1209.

³³ ΣΤΕ 2235/1979, ΤοΣ 1980, 182.

³⁴ ΕφΑθ 1572/1990, ΕλλΔνη 1991, 583.

³⁵ ΣΤΕ 1867/1978, ΤοΣ 1978, 555.

³⁶ ΣΤΕ 3337/1975, σε: Π. ΠΑΡΑΡΑ, Σύνταγμα 1975. Corpus, 1, 1982, 199.

φαρμακευτικοί κ.λπ. σύλλογοι), ή τη μετατροπή υφιστάμενων σωματείων σε ν.π.δ.δ. με υποχρεωτική και πάλι συμμετοχή. Κρίθηκε έτσι ότι αντίκειται στο άρθρο 12 Συντ. η μετατροπή (α.ν. 628/1968) των σωματείων των εφέδρων σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με σωματειακούς καθαρά σκοπούς, τα οποία δεν ασκούν καμία δημόσια εξουσία, αλλ' έχουν ως μέλη υποχρεωτικά τους έφεδρους αξιωματικούς και οπλίτες πολεμιστές και διοικούνται από πρόσωπα που ορίζονται απευθείας από όργανα της δημόσιας διοίκησης³⁷.

Ιδιαίτερο συγκριτικό ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ η σχετική νομολογία του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου³⁸. Σύμφωνα μ' αυτή, συνταγματική προϋπόθεση (υπό τα δεδομένα του, αντίστοιχου του δικού μας άρθρου 12 Συντ., άρθρου 9 του γερμανικού Θεμελιώδη Νόμου) του επιτρεπτού της ίδρυσης ενός νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου σωματειακού χαρακτήρα με υποχρεωτική συμμετοχή είναι η εκπλήρωση από αυτό "θεμιτών δημόσιων σκοπών". Ως τέτοιοι νοούνται σκοποί, για την εκπλήρωση των οποίων υφίσταται ένα αυξημένο κοινωνικό ενδιαφέρον, αλλά είναι τέτοιας φύσης ώστε να μη μπορούν να εξυπηρετηθούν αποτελεσματικά μέσω της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ούτε όμως ανήκουν και στις με στενή έννοια αποστολές του κράτους, που το τελευταίο οφείλει να διεκπεραιώνει με τις δικές του αρχές. Επιπλέον η ίδρυση του ν.π.δ.δ. θα πρέπει ν' ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της αρχής της αναλογικότητας. Η γερμανική

³⁷ ΣτΕ 2882/1979, ΤοΣ 1980, 356. Όμοια ΣτΕ 2222/1981, Ολ.

³⁸ BVerfGE 10, 89, 102 επ. και ιδίως BVerfGE 38, 281, 299-302.

νομολογία προσφέρει ασφαλώς μια πιο συνθετική και εξειδικευμένη θεώρηση του όλου προβλήματος, αν και τα κριτήρια αυτά δεν παύουν να έχουν μεγάλη δόση σχετικότητας, αφού τα όρια μεταξύ δημόσιου/ ιδιωτικού αφενός και *stricto* ή *lato sensu* δημόσιου αφετέρου υπόκεινται αναπόφευκτα σε συνεχή μεταβολή μέσα στη ροή του ιστορικού γίνεσθαι.

Πέρα από αυτά, η αναγωγή της επαγγελματικής ιδίως οργάνωσης σε ν.π.δ.δ. σωματειακού χαρακτήρα είναι, όπως ήδη επισημάνθηκε, συνταγματικά θεμιτή μόνο εφόσον συνοδεύεται από εγγυήσεις αυτοδιοίκησής τους και από την ανάθεση σ' αυτά αρμοδιοτήτων σχετικών με την προάσπιση των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών τους. Διαφορετικά θα υπήρχε προφανής καταστρατήγηση της αρχής της ελεύθερης κοινωνικής ομαδοποίησης.

5) ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ

Φορείς του δικαιώματος συνένωσης είναι σύμφωνα με το άρθρο 12 παρ. 1 Συντ. οι Έλληνες, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι απαγορεύονται οι συνενώσεις αλλοδαπών ή οι μικτές Ελλήνων - αλλοδαπών, αλλ' απλώς ότι το ζήτημα μένει ανοικτό για ρύθμιση σε κατώτερο επίπεδο τυπικής ισχύος. Το άρθρο 11 παρ. 1 ΕΣΔΑ αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο την ελευθερία "συνεταιρισμού", εννοώντας με τον όρο αυτό ό,τι παραδοσιακά αποκαλούνταν ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι. Ιδιαίτεροι περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν μόνο ως προς τη συμμετοχή αλλοδαπών σε σωματεία που επιδιώκουν καθαρά πολιτικούς σκοπούς, ενόψει του

άρθρου 16 ΕΣΔΑ. Πέρα απ' αυτό όμως, ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να επιβάλει γενική απαγόρευση στους αλλοδαπούς να συμμετέχουν σε σωματεία, ή έστω στη διοίκηση των τελευταίων, και η σχετική διάταξη του άρθρου 107 ΕισΝΑΚ δεν ισχύει μετά το 1975, ενόψει του άρθρου 28 παρ. 1 Συντ.³⁹

Η συμμετοχή σε σωματείο ή και σε ένωση χωρίς νομική προσωπικότητα συνιστά δικαιοπραξία (βλ. άρθρα 78, 79 και 107 ΑΚ), η οποία μάλιστα έχει μακρά διάρκεια και συνεπάγεται ποικίλες και όχι ασήμαντες υποχρεώσεις για τον συμβαλλόμενο. Είναι συνεπώς εύλογο ότι προαπαιτείται η ύπαρξη πλήρους δικαιοπρακτικής ικανότητας, δηλ. η συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας (άρθρο 127 ΑΚ), προκειμένου σε τελική ανάλυση να προστατευθεί ο ίδιος ο ανήλικος. Συνεπώς ο τελευταίος ούτε μπορεί ν' ασκήσει το δικαίωμα της συνένωσης ο ίδιος, ούτε καν φορέας του είναι, αφού η συμμετοχή δι' αντιπροσώπου δεν φαίνεται να έχει εδώ οποιοδήποτε νόημα. Εξαιρούνται μόνο (πρβλ. άρθρο 7 παρ. 1 εδ. β' ν. 1264/1982) οι ανήλικοι που εργάζονται νόμιμα και συνεπώς μπορούν να συμμετέχουν σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, προκειμένου να προστατεύσουν τα εργασιακά τους δικαιώματα, καθώς και οι ανήλικοι φοιτητές (πρβλ. άρθρα 2 παρ. 3 εδ. α' και 2 παρ. 3 εδ. β' ν. 1268/1982), για τον αντίστοιχο λόγο⁴⁰.

Φορείς του δικαιώματος συνένωσης είναι όχι μόνο τα φυσικά, αλλά και τα νομικά πρόσωπα, όπως προκύπτει από τις

³⁹ ΠολΠρωτΘεσ 6297/1993, Αρμ. 1993, 1131, ΠολΠρωτΑθ 1834/1986, ΕΕΕυρΔ 1987, 319, ΜονΠρωτΑθ 4300/1996, ΝοΒ 1997, 253.

⁴⁰ Βλ. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ, Η ελευθερία της συνένωσης, 1996, 69 επ.

προπαρασκευαστικές εργασίες του Συντάγματος⁴¹. Είναι συνεπώς συνταγματικά κατοχυρωμένη η σύσταση π.χ. πανελλαδικής ομοσπονδίας ομοειδών σωματείων, έστω και αν αυτά δεν είναι επαγγελματικά, ενώ εξακολουθούν να ισχύουν και μετά τη θέσπιση του Αστικού Κώδικα οι διατάξεις των άρθρων 43 επ. ν. 281/1914 περί ενώσεων σωματείων. Στην ένωση σωματείων μπορούν να συμμετάσχουν και απλές ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα, αφού και αυτές απολαμβάνουν συνταγματικής προστασίας⁴².

Αποδέκτης της ισχύος του δικαιώματος είναι καταρχήν η κρατική εξουσία. Ωστόσο δεν αποκλείεται η επίκλησή του, σε ό,τι αφορά ιδίως την αρνητική του όψη, και έναντι των ίδιων των συνενώσεων, οι οποίες οφείλουν να μην ασκούν πίεση σε τρίτα πρόσωπα για να καταστούν μέλη τους και να μη παρεμποδίζουν την τυχόν αποχώρηση των ήδη μελών.

6) Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΤΗΡΗΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

Το πιο καίριο ίσως ζήτημα σε σχέση με την κατοχύρωση του δικαιώματος συνένωσης είναι η ερμηνεία της ρήτρας “τηρώντας τους νόμους”. Αυτή προφανώς δεν μπορεί να έχει την έννοια ότι ο κοινός νομοθέτης έχει την ευχέρεια να καθιερώσει προληπτικά μέτρα ή ν' απαγορεύσει ορισμένα είδη συνενώσεων⁴³, διότι κάτι τέτοιο θα καθιστούσε το δικαίωμα

---

⁴¹ Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, 453 (Υπουργός Δικαιοσύνης Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ).

⁴² Βλ. Α. ΣΒΩΛΟΥ - Γ. ΒΛΑΧΟΥ, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Β', 1955, 279-280.

⁴³ Έτσι όμως ο Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ, Σύστημα του συνταγματικού δικαίου, Γ', 1923, 176-8.

έρμαιο των διαθέσεων της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, εξουθενώνοντας την εγγυητική λειτουργία του. Αντίθετα, το δικαίωμα σύστασης ενώσεων και σωματείων πρέπει να θεωρηθεί ότι εμπεριέχει την ελευθερία των συνενώσεων αυτών να επιδιώκουν κάθε σκοπό, η επιδίωξη του οποίου είναι γενικά θεμιτή σύμφωνα με την έννομη τάξη και για κάθε άλλο πρόσωπο. Με άλλες λέξεις, η “τήρηση των νόμων” σημαίνει, όπως δέχεται και η νομολογία, ότι ο καταστατικός σκοπός και η δραστηριότητα της ένωσης ή του σωματείου πρέπει να μην αντιβαίνουν σε διατάξεις που θεσπίζουν, μέσα στα συνταγματικά πλαίσια, “περιορισμούς εις την δραστηριότητα παντός εν γένει φυσικού ή νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου”⁴⁴.

Επίσης οι νόμοι αυτοί, είτε τυπικοί είτε και κανονιστικές πράξεις, αφού δεν είναι εύλογο να εξαιρεθούν ειδικά οι συνενώσεις από την υποχρέωση σεβασμού των τελευταίων, μπορούν να θέσουν ορισμένες εύλογες διαδικαστικές προϋποθέσεις για την αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας σε σωματείο. Οι προϋποθέσεις αυτές πρέπει να είναι γενικές και αντικειμενικές, χωρίς αδικαιολόγητες διαφοροποιήσεις π.χ. σε βάρος μιας κατηγορίας σωματείων, και πάντως τέτοιας φύσης ώστε να είναι σχετικά εύκολη η ανταπόκριση των σωματείων σ' αυτές⁴⁵. Οι διατάξεις των άρθρων 78 επ. ΑΚ ανταποκρίνονται άλλωστε κατά βάση στις παραπάνω συνταγματικές απαιτήσεις.

Αντίθετα ο νόμος δεν μπορεί ν' απαγορεύσει την επιδίωξη

---

⁴⁴ ΣΤΕ 3334/1975, Ολ., ΤοΣ 1976, 351.

⁴⁵ Βλ. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Η ελευθερία του συνεταιρισμού και η αυτοδικαία εκ του νόμου απώλεια της νομικής προσωπικότητας σωματείου, ΤοΣ 1979, 76.

θεμιτών κατά τα άλλα σκοπών ή δραστηριοτήτων ειδικά από τα σωματεία, π.χ. την άσκηση γενικά πολιτικής προπαγάνδας, ούτε να θέσει φραγμούς στην ανταλλαγή γνώμων μεταξύ των μελών τους, έστω κι αν αυτά κατατείνουν στην αλλαγή ισχυουσών διατάξεων. Έτσι είναι π.χ. παράνομη η σύσταση σωματείου αλληλοβοήθειας κλεφτών (!), με σκοπό την ενθάρρυνση και διάδοση της κλοπής και την αμοιβαία διευκόλυνση των μελών μεταξύ τους προκειμένου να επιδίδονται ανετότερα στη δραστηριότητά τους αυτή. Δεν είναι όμως παράνομη η σύσταση σωματείου με σκοπό τη, μέσω μελλοντικής αναθεώρησης του Συντάγματος, κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και την ιδεολογική προετοιμασία του εδάφους γι' αυτό, οπότε θα έπαυε και η κλοπή ν' αποτελεί ποινικό αδίκημα. Ωστόσο η νομολογία φαίνεται πολλές φορές να βρίσκεται σε αδυναμία να κάνει τη στοιχειώδη αυτή διάκριση. Υπάρχουν έτσι αποφάσεις Πρωτοδικείων ιδίως⁴⁶, οι οποίες παρεξηγούν πλήρως το νόημα του άρθρου 12 παρ. 1 Συντ., υπολαμβάνοντας ότι η ρήτρα της "τήρησης των νόμων" σημαίνει πως οι σκοποί του σωματείου θα πρέπει να συμβαδίζουν προς τις αντιλήψεις του κοινού ή και του συντακτικού έστω νομοθέτη. Αντίθετα η έννοια της ρήτρας αυτής είναι ότι το σωματείο οφείλει να μην επιδιώκει την παραβίαση συγκεκριμένων απαγορευτικών διατάξεων ή τη διάπραξη ποινικών αδικημάτων από τα μέλη του, ενώ είναι απόλυτα θεμιτή η καλλιέργεια απόψεων αντίθετων προς εκείνες της κρατικής

---

⁴⁶ ΠολΠρωτΗλείας 32/1983, ΔκΠ 5,293, με αντίθετες παρατηρήσεις Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, ΠολΠρωτΕβρου 67/1984, ΝοΒ 1985, 151, με αντίθετες παρατηρήσεις Γ. ΔΡΟΣΟΥ.

εξουσίας και η επιδίωξη της τροποποίησης του νόμου ή και του Συντάγματος.

Ιδιομορφία εμφανίζει το θέμα όταν οι συνταγματικές διατάξεις των οποίων σκοπείται η αλλαγή ανήκουν στον “σκληρό πυρήνα” του άρθρου 110 παρ. 1 Συντ., όπως κυρίως η μορφή του πολιτεύματος ως “προεδρευομένης” δημοκρατίας. Μια τέτοια αλλαγή δεν μπορεί βέβαια να επιτευχθεί με συνταγματικά μέσα και άρα εξ ορισμού προϋποθέτει επαναστατικές ενέργειες. Η διαπίστωση όμως αυτή δεν αρκεί για να οδηγήσει στην άρνηση αναγνώρισης συλλήβδην των “φιλοβασιλικών” σωματείων, όπως φαίνεται να δέχεται η νομολογία του Αρείου Πάγου, με το σκεπτικό ότι “η διάδοσις, εξύψωσις και προβολή πολιτικών ιδεών αναφερομένων εις τα πλεονεκτήματα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας, ουδέν άλλο ενέχει ει μη ανεπίτρεπτον απαρχήν της εκ νέου θέσεως πολιτειακού ζητήματος”⁴⁷. Εάν όμως ο σκοπός του σωματείου περιορίζεται σε θεωρητικές συζητήσεις για τα πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα των διαφόρων πολιτευμάτων, το συμπέρασμα ότι θα επακολουθήσει απόπειρα ανατροπής του υπάρχοντος πολιτεύματος προϋποθέτει ανεπίτρεπτο λογικό άλμα στον δικανικό συλλογισμό. Πολύ περισσότερο βέβαια δεν μπορεί ν' αμφισβητηθεί η νομιμότητα σωματείου που έχει ως σκοπό του απλώς “την ανάπτυξιν πολιτιστικών και κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ψηφισάντων κατά το δημοψήφισμα της 8.12.1974 υπέρ της βασιλευομένης δημοκρατίας”⁴⁸.

---

⁴⁷ ΑΠ 928/1979, ΝοΒ 1980, 273.

⁴⁸ Το καταστατικό του κρίθηκε νόμιμο με την ΕφΘεσ 1610/1979, Αρμ. 1980, 368.

Περαιτέρω αυτονόητο θα έπρεπε να είναι ότι η μη αναγνώριση σωματείου από το αρμόδιο δικαστήριο προϋποθέτει ότι ο καταστατικός σκοπός του είναι ευθέως παράνομος, με την παραπάνω έννοια, και όχι όταν ο δικαστής απλώς υποψιάζεται ότι μπορεί να υποκρύπτεται άλλος σκοπός ή (θεωρεί ότι) αδυνατεί να διαπιστώσει ποιός είναι ο “πραγματικός” σκοπός και κατά πόσο αυτός είναι νόμιμος. Άλλωστε αν το σωματείο αναπτύξει μετά την ίδρυση και αναγνώρισή του δραστηριότητα παράνομη ή αντίθετη με τον διακηρυγμένο στο καταστατικό σκοπό του υφίσταται η δυνατότητα διάλυσής του με βάση την παρ. 2 του άρθρου 12 Συντ., όπως ήδη εκτέθηκε. Στην πράξη ωστόσο τα δικαστήρια ενίοτε υπερβαίνουν τα όρια αυτά που χαράζουν οι παρ. 1 και 2 του άρθρου 12 Συντ. και απορρίπτουν αιτήσεις αναγνώρισης σωματείων, είτε επειδή από τα “κενά” του καταστατικού “καθίσταται ανέφικτος” ο έλεγχος του σκοπού⁴⁹, είτε επειδή “ανακαλύπτουν” (με βάση δημοσιεύματα εφημερίδων στη συγκεκριμένη υπόθεση) ότι υποκρύπτεται σκοπός υπονόμησης της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Στην τελευταία αυτή περίπτωση ο υπερβάλλον εθνικός ζήλος του έλληνα δικαστή είχε αρνητικό αποτέλεσμα, αφού οδήγησε σε καταδίκη της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ για παραβίαση του άρθρου 11 ΕΣΔΑ. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε εύστοχα ότι η δικαστική απαγόρευση (μη αναγνώριση) σωματείου με βάση απλές υποψίες είναι μέτρο δυσανάλογο και μη αναγκαίο (ενόψει και της δυνατότητας μεταγενέστερης διάλυσης του σωματείου) σε

---

⁴⁹ ΕφΑθ 1190/1987, ΤοΣ 1988, 723, ΜονΠρωτΑθ 2380/1996, ΕλλΔνη 1999, 450.

μια δημοκρατική κοινωνία⁵⁰.

Θα πρέπει εξάλλου να σημειωθεί ότι η προστασία του άρθρου 12 παρ. 1-3 Συντ. αφορά όλες καταρχήν τις συνενώσεις ανεξάρτητα από τον σκοπό τους. Εξαίρεση από την αρχή αυτή θα μπορούσε να γίνει δεκτή μόνο εκεί όπου το ίδιο το Σύνταγμα, με ειδική διάταξή του, κατοχυρώνει μια κατηγορία συνενώσεων με συγκεκριμένο σκοπό, όπως π.χ. τα πολιτικά κόμματα (άρθρο 29 παρ. 1) ή οι συνδικαλιστικές οργανώσεις (άρθρο 23 παρ. 1). Και εδώ όμως είναι θέμα ερμηνείας κατά πόσο οι συνέπειες του ειδικού κανόνα συμπληρώνουν, τροποποιούν ή παραμερίζουν εκείνες του γενικού. Τέτοιος παραμερισμός μπορεί να υποστηριχθεί ότι υφίσταται για τα πολιτικά κόμματα⁵¹, αφού εκεί “προκύπτει σαφής και έντονος πρόθεσις” (του συντακτικού νομοθέτη) “αποφυγής, όσον το δυνατόν περισσότερο, θεσπίσεως κανόνων ρυθμιζόντων την εμφάνισιν, οργάνωσιν και λειτουργίαν των κομμάτων ίνα αποφευχθή πάσα επέμβασις εις την ελευθερίαν των”⁵². Σε ό,τι αφορά τις συνδικαλιστικές οργανώσεις όμως δεν αποκλείεται η επικουρική εφαρμογή του άρθρου 12 Συντ.⁵³, ιδίως ως προς τις εγγυήσεις έναντι του ενδεχομένου διάλυσής τους (παρ. 2-3), δεδομένου άλλωστε ότι η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι γενικά αποτέλεσε ιστορικά τη μήτρα μέσα από την οποία προέκυψε η συνδικαλιστική ελευθερία.

---

⁵⁰ ΕΔΔΑ 10.7.1998, Σιδηρόπουλος κ.ά., ΕΕΕυρΔ 1999, 969. Πρβλ. Δ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Υπόθεση Σιδηρόπουλου και λοιπών κατά Ελλάδος, ΤοΣ 1999, 307 επ.

⁵¹ Βλ. Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, Γ', 1988, 292.

⁵² ΣΤΕ 2145/1979, ΤοΣ 1979, 600.

⁵³ Βλ. Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗ, Εργατικό Δίκαιο. Συλλογικές εργασιακές σχέσεις, 1997, 22.

Αντίθετα συνιστούν σωματεία ή ενώσεις με την έννοια του άρθρου 12 παρ. 1 Συντ. οι συνενώσεις με θρησκευτικούς σκοπούς, οι φοιτητικοί σύλλογοι και οι ενώσεις αθλητικών σωματείων, υπάρχει όμως η δυνατότητα επιβολής πρόσθετων περιορισμών με βάση όσα ορίζουν οι διατάξεις των άρθρων 13 παρ. 2 και 16 παρ. 5 και 9 αντίστοιχα.

7) ΟΙ ΓΕΩΡΓΙΚΟΙ, ΑΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ

Η παρ. 4 (όπως αναριθμήθηκε η παλιά παρ. 5 μετά την κατάργηση της πρώην παρ. 4 με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001) του άρθρου 12 Συντ. καθιερώνει ταυτόχρονα ένα ατομικό και ένα κοινωνικό δικαίωμα: Αφενός δηλαδή το δικαίωμα αυτοδιοίκησης, μέσα στα πλαίσια του νόμου και του καταστατικού τους, των γεωργικών και αστικών συνεταιρισμών, όριο του οποίου αποτελεί όμως η, ρητά επίσης προβλεπόμενη, κρατική εποπτεία. Και αφετέρου το κοινωνικό δικαίωμα των συνεταιρισμών να προστατεύονται από το κράτος, που είναι υποχρεωμένο να μεριμνά για την ανάπτυξή τους.

Ο συνεταιρισμός, κατά την έννοια της παραπάνω συνταγματικής διάταξης, δεν έχει και δεν μπορεί να έχει την κερδοσκοπία ως κύριο σκοπό του, έστω και αν πρόκειται για νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, το οποίο ασκεί επιχειρηματική δραστηριότητα και έχει εμπορική δραστηριότητα. Αντίθετα, δύο βασικά στοιχεία διακρίνουν τον συνεταιρισμό από τα άλλα νομικά πρόσωπα - φορείς επιχειρηματικής

δραστηριότητας, όπως οι εμπορικές εταιρείες, και δικαιολογούν την ιδιαίτερη αναφορά σ' αυτόν και την κατοχύρωσή του από το Σύνταγμα: Πρώτο, ότι αποτελεί περισσότερο ένωση προσώπων και λιγότερο εταιρία, με συνέπεια τα εισφερόμενα κεφάλαια να είναι συνήθως χαμηλού ύψους και να παίζουν δευτερεύοντα ρόλο. Και δεύτερο, ότι δεν αποβλέπει μόνο στην προαγωγή της οικονομίας των μελών του, που είναι συνήθως οικονομικά αδύνατα και ασκούν ομοειδή δραστηριότητα, αλλά επιπλέον και στην κοινωνική και πνευματική ανύψωσή τους. Ο χαρακτήρας του λοιπόν δεν είναι κερδοσκοπικός αλλά ευρύτερα οικονομικός, κοινωνικός και πολιτιστικός. Έτσι η συνεταιριστική οικονομία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μία ενδιάμεση σφαίρα μεταξύ της ιδιωτικής και της δημόσιας, με έντονα τα χαρακτηριστικά της κοινωνικοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας και του εκδημοκρατισμού της διαδικασίας λήψης οικονομικών αποφάσεων⁵⁴. Οι σχετικές ρυθμίσεις περιέχονται ήδη στους ν. 2157/1982 και 1541/1985 για τους γεωργικούς και 1667/1986 για τους αστικούς (παραγωγικούς, καταναλωτικούς, προμηθευτικούς, πιστωτικούς, μεταφορικούς, τουριστικούς) συνεταιρισμούς.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην πράξη εμφανίζει το ζήτημα της αυτοδιοίκησης των συνεταιρισμών. Σχετικά γίνεται δεκτό ότι οι διατάξεις του άρθρου 12 παρ. 4 Συντ. προβλέπουν βέβαια τη θέσπιση ενός γενικού νομοθετικού πλαισίου, είτε με τυπικό νόμο είτε με κανονιστική πράξη, προς το οποίο πρέπει να προσαρμόζονται οι διατάξεις των καταστατικών των συνεταιρισμών, πρέπει όμως οι έτσι τιθέμενοι περιορισμοί να μη

---

⁵⁴ Βλ. Θ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Άρθρο 12 παρ. 5-6, σε: ΕρμηΣ, 1998, 5 επ.

θίγουν υπέρμετρα την αυτοδιοίκησή τους και την αρχή της συμβατικής ελευθερίας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.) που τους διέπει. Η συμβουλευτική και χωρίς ψήφο παράσταση εκπροσώπου του εποπτεύοντος Υπουργείου ή του οικείου οργανισμού τοπικής αυτοδιοίκησης στους συνεταιρισμούς θεωρήθηκε ότι δεν παραβιάζει τις αρχές αυτές⁵⁵. Ακόμα κρίθηκε ότι η με πράξη της εποπτεύουσας διοικητικής αρχής κήρυξη εκπτώτων των μελών του διοικητικού συμβουλίου συνεταιρισμού, αποτελώντας βαθειά επέμβαση στη συνταγματικά κατοχυρωμένη αυτοδιοίκησή τους, πρέπει να θεσπίζεται είτε με διάταξη νόμου είτε με διάταγμα, εκδιδόμενο όμως με βάση ειδική νομοθετική εξουσιοδότηση⁵⁶. Αμφισβητείται αν είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα, και ειδικότερα με το απορρέον από το άρθρο 12 παρ. 4 Συντ. δικαίωμα αυτοκαθορισμού των συνεταιρισμών, η επιβολή με νόμο συγκεκριμένου εκλογικού συστήματος για την ανάδειξη των οργάνων διοίκησής τους⁵⁷.

Η παρ. 5 (όπως αναριθμήθηκε η παλιά παρ. 6 μετά την κατάργηση της πρώην παρ. 4 με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001) του άρθρου 12 Συντ. επιτρέπει τη σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημόσιου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής. Ενόψει των διατάξεων των άρθρων

---

⁵⁵ ΣΤΕ 2029/1992, Αρμ. 1992, 759, ΣΤΕ 2030/1992, ΝοΒ 1994, 702.

⁵⁶ ΣΤΕ 39/1991, ΕΔΔ 1991, 250, ΣΤΕ 2089/1991, ΔιΔικ 1992, 561, ΣΤΕ 2790/1993, ΔιΔικ 1994, 1125.

⁵⁷ Βλ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, Η αυτοδιοίκηση των συνεταιρισμών και η ανάδειξη των διοικήσεών τους, ΤοΣ 1998, 295 επ.

5 παρ. 1 και 12 παρ. 1 Συντ. και της αρχής της αναλογικότητας θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η σύσταση του αναγκαστικού συνεταιρισμού δεν αρκεί απλώς να αποβλέπει στους παραπάνω σκοπούς, αλλά θα πρέπει επιπλέον να είναι κατάλληλο και αναγκαίο μέσο για την επίτευξή τους. Εξάλλου η ρητή απαίτηση ίσης μεταχείρισης των συμμετεχόντων έχει προφανώς την έννοια ότι η ισότητα εδώ είναι περισσότερο αριθμητική - τυπική και λιγότερο ουσιαστική - αναλογική, όπως θα ήταν με βάση τη γενική αρχή της ισότητας κατά το άρθρο 4 παρ. 1 Συντ. Παραπέρα γίνεται δεκτό από τη νομολογία ότι γενικά οι συνεταιρισμοί, ως ιδιότυπες ενώσεις προσώπων τα οποία συνεργάζονται για την προάσπιση και προαγωγή των συμφερόντων τους, αποτελούν νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, ενώ εξυπακούεται η αρχή της ελεύθερης σύστασης και της ελεύθερης συμμετοχής σ' αυτούς. Συνεπώς η συνταγματική πρόβλεψη για σύσταση αναγκαστικών συνεταιρισμών αφορά αποκλειστικά και μόνο στον τρόπο συστάσεως και τη μορφή της συμμετοχής των μελών του συνεταιρισμού (υποχρεωτική), χωρίς να συνεπάγεται τη μεταβολή του νομικού χαρακτήρα τους ως νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου⁵⁸.

---

⁵⁸ ΣΤΕ 2903/1983, Ολ., ΤοΣ 1984, 198, ΣΤΕ 4101/1995, ΕλλΔνη 1996, 930.

8) ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όσα αναφέραμε παραπάνω αποδεικνύουν περίτρανα τη σπουδαιότητα και την αξία του δικαιώματος της συνένωσης (ή του συνεταιρίζεσθαι, όπως παλαιότερα είθισται να αποκαλείται). Ο γεωμετρικός πολλαπλασιασμός της ισχύος και αποτελεσματικότητας των ατόμων, τον οποίο μπορεί να επιφέρει η διαρκής και συστηματική συνένωση των προσπαθειών τους, ώθησαν τα άτομα πάντοτε στη σύσταση σωματείων, συλλόγων εταιριών και άλλων μορφωμάτων, όταν ήθελαν να επιτύχουν σπουδαίους και δυσεπίτευκτους στόχους, φτάνοντας ακόμα και στο σημείο να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο με τις ενέργειές τους είτε πρόκειται για διατήρηση είτε για ανατροπή οποιουδήποτε κατεστημένου. Το αρθ. 12 Σ κατοχυρώνει κατά κύριο λόγο ένα ατομικό δικαίωμα. Περιέχει όμως και μια θεσμική εγγύηση, την αναγνώριση δηλαδή του συντακτικού νομοθέτη ότι οι άνθρωποι δικαιούνται να δρουν όχι μόνο ως άτομα, αλλά και συλλογικά και μάλιστα με συστηματικούς και διαρκείς δεσμούς και ότι, κατ'αρχήν, υποκείμενα δικαίου είναι όχι μόνο άτομα αλλά και ενώσεις προσώπων.

Η ελευθερία ή το δικαίωμα της συνένωσης (συνεταιρίζεσθαι) είναι εύλογο πως δεν αναφέρεται σε σκοπούς οι οποίοι έρχονται σε διαμετρική αντίθεση με το Σύνταγμα και τους νόμους, διότι εάν έρχονται σε σύγκρουση τότε θεωρούνται επίμεμπτες μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς, αξιόποινες, που δεν μπορούν να τύχουν της προστατευτικής επίδρασης του αρθρ. 12 Σ. Οι σκοποί

δεν θα πρέπει να αντιβαίνουν στο δημόσιο συμφέρον ή την δημόσια τάξη ή την ηθική και τα χρηστά ήθη. Κλείνοντας, λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε πως μέσα σε ένα κλίμα ειρήνης και εμπιστοσύνης, κλίμα δημοκρατικής διακυβέρνησης, μπορεί ένα κράτος να αναπτυχθεί σωστά ενώνοντας τους πολίτες σαν μια γροθιά, όπου ο ένας θα προστατεύει τον άλλο με άμεσο αποτέλεσμα την επίτευξη στόχων που στο παρελθόν φάνταζαν ακατόρθωτοι.

9) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π. – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ 1991 – ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ 2002 – Εκδόσεις Α. Σακκ.
2. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Α. Γ. – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ – ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΜΟΣ ΙΙΙ – Γ΄ ΕΚΔΟΣΗ, ΑΘΗΝΑ 2004.
3. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ Σ., “Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΩΣΗΣ”, 1996, 96 επ.
4. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ.Χ. – ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ – 2^η ΕΚΔΟΣΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ – Σακκ. 2002.

β) ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ν. “Η αυτοδιοίκηση των συνεταιρισμών και η ανάδειξη των διοικήσεών τους”, ΤοΣ 1998, 295 επ.
2. ΓΑΛΑΝΟΣ Ε., “Η στάση του δικαστή στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι”, σε: οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη 1984, 224 επ.
3. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Ι., Εργατικό Δίκαιο, Συλλογ. Εργασιακές σχέσεις 1997, 22.
4. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Άρθρο 12 παρ. 5-6, σε ΕρμηΣ, 1998, 5 επ.
5. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Α., “Η ελευθερία του συνεταιρισμού και η αυτοδίκαι εκ του νόμου απώλεια της νομικής προσωπικότητας σωματείου”, ΤοΣ 1979, 76 επ.

6. ΜΠΕΗΣ Κ., “Αι διαδικασίαι ενώπιον του Μον. Πρωτοδικείου”, Γ΄, 1970, 567.
7. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Ν., “ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ”, α΄, 1980, 127.
8. ΠΑΡΑΡΑΣ Π., ΣΥΝΤΑΓΜΑ 1975, Corpus, 1, 1982, 199.
9. ΡΑΪΚΟΣ ΑΘ. Γ. – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ – 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση – Εκδ. Σακ. 2002.
10. ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ Ν. Ν., “ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ”, Γ΄, 1923, 176-8.
11. ΣΒΩΛΟΣ Α. – ΒΛΑΧΟΣ Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Β΄, 1955, 279-280.
12. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Φ., Αρθ. 12 σε: ΕρμΣ, 1997, 40-41.
13. ΤΣΑΤΣΟΣ Δ., ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ Γ΄, 1988, 292 – ΤΟ Νέο ΣΥΝΤΑΓΜΑ – ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ – ΑΝΑΘΕΩΡ. ΣΥΝΤΑΓΜ. 1975/1986/2001 – ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠ. ΣΥΝΤ. ΔΙΚΑΙΟΥ – ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜ. Κ. ΔΗΜ. ΤΣΑΤΣΟΥ.

10) ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ (ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ)

- 576/1964 (Ολομ.), ΝοΒ 1964, σελ. 740, ΣτΕ “Λόγοι έκπτωσης διοικήσεως σωματείου – άποψη για το συνεταιρίζεσθαι” .
- 3334/1975 ΣτΕ, ΤοΣ 1976 σελ. 351, “Ιεραποστολικό σωματείο Αγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος – Το σπίτι της στοργής”.
- 6909/1975 ΕφΑθ, Αρμ. 1976 σελ. 695, “Κ.Μ.Κ. Α.Ε.”.
- 1867/1978 ΣτΕ, Τόμ. Δ΄, ΤοΣ 1978, σελ. 555, “Α.Ο. ΑΙΓΑΛΕΩ”.
- 3392/1978 (Ολομ.), ΝοΒ 1979, σελ. 854, ΤοΣ 1979, “Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Εκπροσώπων και Υπαλλήλων Εργατικών Οργανώσεων”.
- 928/1979 ΑΠ, ΝοΒ 1980, σελ. 273, σύσταση σωματείου “Βασιλική Ένωσις”.
- 2145/1979 ΣτΕ, ΤοΣ 1979 σελ. 600, Υπόθεση “ΠΕΤΡΟΛΑ ΕΛΛΑΣ Α.Ε.”.
- 2235/1979 ΣτΕ, ΤοΣ 1980, σελ. 182, “Κυνηγετικός Σύλλογος Αγ. Παρασκευής”.
- 2882/1979 ΣτΕ, Τόμ. Δ΄, ΤοΣ 1980, σελ. 356, “Ανώτατη Πανελλήνια Ομοσπονδία Εφέδρων αξιωματικών - ανθυπασπιστών” και 2883/1979.
- 3878/1979 ΣτΕ, Τόμ. Δ΄, ΤοΣ 1980, σελ. 376, “Κυνηγετικός Σύλλογος Λαμίας”.
- 1190/1980 ΕφΑθ, ΤοΣ 1988, σελ. 723, “Διεθνή Ένωση δια την συνειδητοποίηση του Κρίσνα”.
- 2222/1981 ΣτΕ (Ολομ.), ΕΔΚΑ σελ. 459, “Μετατροπή από Ε.Α.Α. σε ν.π.δ.δ.”.
- 66/1982 ΑΠ, Τόμ. Γ΄, ΤοΣ 1982, σελ. 569, ΕΕΔ 1982 σελ. 753, “Αίτηση συντάκτη άνω των 45 ετών για εγγραφή του στην ΕΣΗΕΑ”.

- 1340/1982 ΣΤΕ, Τόμ. Δ΄, “Ενώσεις Ποδοσφαιρικών Σωματείων”.
- 32/1983 ΠολΠρωτΗλείας “Σύνδεσμος Τραυματιών Πολεμιστών οπλιτών Ν. Ηλείας ΣΤΠΟΝ”.
- 2903/1983 ΣΤΕ (Ολομ.) (“Οικοδομικός Συνεταιρισμός”).
- 67/1984 ΠολΠρωτΈβρου, ΝοΒ 1985, σελ. 151, “Αγροτικός Σύλλογος Μάνης”.
- 488/1985 ΕφΠειρ, ΝοΒ 1986, Τόμ. Β΄, “Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων Λυκείου Αίγινας”.
- 457/1988 ΕφΛαρ, Αρμεν. 1989, σελ. 847, “Ένωση Παλαιοημερολογιτών Ν. Μαγνησίας Αγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος”.
- 702/1990 ΑΠ, ΝοΒ 1991, Τόμ. Β΄, σελ. 1090, “Ταμείο Αλληλοβοήθειας Προσωπικού Τράπεζας Πίστεως”.
- 1572/1990 ΕφΑθ, ΕλλΔνη 1991, Τόμ. Β΄, “Υπόθεση επανεγγραφής χειριστή Ο.Α. στο FOAPE”.
- 3198/1990 ΣΤΕ, ΕλλΔνη Τόμ. Β΄, σελ. 1154, “Συμμετοχή δημοσιογράφων σε επαγγ. ένωση”.
- 39/1991 ΣΤΕ Τόμ. Δ΄, ΤοΣ 1991, σελ. 126, ΕΕΔ 1991 σελ. 250, “Οικοδομικός Συνεταιρισμός Κρητών ο Ψηλορείτης”.
- 1591/1991 ΑΠ, ΕλλΔνη, 1992, Τομ. Β΄, “Πανελλήνια Ένωση Ιδιοκτητών συνεργείων επισκευής μηχανών αυτοκινήτων”.
- 2089/1991 ΣΤΕ Τόμ. Δ΄, ΤοΣ 1991, σελ. 585, “Οικοδομικός Συνεταιρισμός Πολυτέκνων Αθηνών”.
- 2029/1992 ΣΤΕ Τόμ. Δ΄, ΤοΣ 1992, σελ. 351, Αρμεν. 1992 σελ. 759 “Αστικός ή Παραθεριστικός Οικοδομικός συνεταιρισμός”.
- 2030/1992 Τόμ. Δ΄, “Οικοδομικός και προμηθευτικός συνεταιρισμός ιατρών”.
- 2790/1993 ΣΤΕ Τόμ. Δ΄, ΔιοικΔκη 1994, σελ. 1125, “Οικοδομικός Συνεταιρισμός ο Αγ. Σπυρίδωνας ΕΠΕ”.

- 6297/1993 ΠολΠρωτΘεσ., Αρμεν. 1993, σελ. 1131, “Ένωση για τη διδασκαλία της Αγγλικής Γλώσσας στην Μακεδονία – Θράκη (TESOL Μακ.-Θράκ.).
- 3111/1995 ΔιοικΠρωτΘεσ. Τριμ., ΔιοικΔκη 1996, σελ. 1209, “Συντάκτης σε εφημερίδες – μέλη οικείας ΕΣΗΕ – αρνητική συνεταιριστική ελευθερία”.
- 2380/1996 ΜονΠρωτΑθ, ΕλλΔνη 1999, σελ. 450, “Αναγνώριση σωματείου – ασάφειες σε σκοπό ίδρυσης σωματείο αλλοδαπό – κενά σε διατάξεις καταστατικού – απόρριψη αίτησης”.
- 2679 /1996 ΕφΑθ, ΝοΒ 1997, σελ. 59, “Σωματείο Εργαζομένων Πτηνοσφαγείου Β** Α.Ε.”.
- 4300/1996 ΜονΠρωτΑθ, ΝοΒ 1997, Τόμ. Α΄, σελ. 253, “Πανελλήνιος Σύλλογος Ελλήνων Βορειοηπειρωτών – οι Άγιοι Σαράντα”.
- 2641/1998 ΜονΠρωτΑθ, ΝοΒ 1998, Τόμ. Β΄, σελ. 1461 “Ένωση Επιχειρ. Κατασκευαστών Οικοδομικών και Τεχνικών Έργων Αττικής” (ΕΕΚΟΤΕΑ).
- 117/1999 ΕφΘρακ, ΕλλΔνη 2000, Τόμ. Α΄, σελ. 234, “Τούρκικη Ένωση Θράκης”.
- 139/2000 ΜονΠρωτΣερ, ΝοΒ 2000, Τόμ. Β΄ σελ. 1291, “Επαγγ. σωματείο ΕΝΙΝομΣ”.

11) ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το Σύνταγμα στο άρθρο 12 εξασφαλίζει στους Έλληνες το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις προσώπων άτυπες ή με τυπική μορφή (σωματεία) μη κερδοσκοπικού σκοπού. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει το δικαίωμα ίδρυσης και συμμετοχής σε ενώσεις προσώπων. Προστατεύει τις ενώσεις προσώπων ως θεσμό. Φορείς του δικαιώματος είναι οι Έλληνες πολίτες. Σύμφωνα με το άρθρ. 11 ΕΣΔΑ “αναγνωρίζεται σε κάθε πρόσωπο η ελευθερία του συνεταιρισμού”. Αυτό δε σημαίνει ότι απαγορεύονται οι συνενώσεις αλλοδαπών ή μικτές Ελλήνων – αλλοδαπών. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία τηρώντας τους νόμους (ρήτρα) δίχως να υπάρχει εξάρτηση από προηγούμενη άδεια. Υπάρχει, επομένως, το δικαίωμα της ελεύθερης ίδρυσης ενώσεων άτυπων ή τυπικών. Το κράτος δεν μπορεί να απαγορεύσει την ίδρυση των συνεταιρισμών. Στην ελευθερία του συνεταιρισμού ανήκει η ελευθερία εισόδου, δικαίωμα συμμετοχής του ατόμου στη λειτουργία της ένωσης, ελευθερία λειτουργίας του συνεταιρισμού ως σύνολο και δικαίωμα ελεύθερης αποχώρησης από την ένωση προσώπων. Ο σκοπός του κάθε σωματείου ή ένωσης θα πρέπει να είναι σύμφωνος προς το Σύνταγμα και τους νόμους, διαφορετικά ο δικαστής μπορεί να απορρίψει την αίτηση εγγραφής (ΑΚ 81). Με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 καταργήθηκε η παρ. 4 του αρθ. 12 που προέβλεπε περιορισμούς στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων ΟΤΑ, των ΝΠΔΔ και των δημοσίων επιχειρήσεων. Ειδικές ρυθμίσεις υπάρχουν για τα πολιτικά κόμματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις,

φοιτ. Συλλόγους και αθλητικά σωματεία. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την αρχή της αυτοδιοίκησης των συνεταιρισμών με την προστασία και την εποπτεία του κράτους. Οι συνεταιρισμοί διακρίνονται σε: γεωργικοί – αστικοί – αναγκαστικοί. Οι συνεταιρισμοί έχουν οικονομικό και κερδοσκοπικό χαρακτήρα, ενώ αντίθετα οι ενώσεις προσώπων επιδιώκουν σκοπούς μη κερδοσκοπικούς. Ο νομοθέτης προβλέπει τη σύσταση αναγκαστικών συνεταιρισμών, οι οποίοι έχουν αναγκαστικό χαρακτήρα όσον αφορά την ίδρυση, την είσοδο, τη συμμετοχή και την παραμονή. Η σύσταση είναι δυνατή μόνο με νόμο.

SUMMARY – FREEDOM OF ASSOCIATION

The Constitution in article 12 ensures that Greek citizens have the right to consist unions of people informal or formal (society) without having a speculative aim. The Constitution protects the right of establishment and participation in unions of people. Protects the union of people as an institution. Organ of this right are Greek citizens. According to article 11 of Human Rights every person has the right to associate. That doesn't mean that it is forbidden to consist unions of foreigners or Greeks with foreigners. Greek citizens have the right to consist unions and unprofitable societies following the acts (terms) without previous permission. So, there is the right of the free establishment of informal or formal unions. The state can't forbid the establishment of associations. In the freedom of association belongs the freedom of entrance, the right of the person to participate in the function of the union, the freedom of the union to work altogether and the right to quit from the union free. The aim of every society or union

it has to be according to the Constitution and the acts of law, otherwise the judge can disqualify the application of registration (civil code 86). With the constitutional revision in 2001 the article 12 section 4 is repeated because there were restrictions for public servants, for organizations of local self-administration, for legal persons of public law and other public corporations. There are special adjustments about political parties, labour organizations, students' associations and athletic unions.

The Constitution protects the belief of self-administration of the associations under the protection and the supervision of the state (the Government). We can distinguish the associations in: agricultural – residential (civil) – enforced. The associations' character is economical and speculative on the contrary unions of people are unprofitable. The legislator predicts the composition of the enforced associations and they have a character of necessity about the establishment, the entrance, the participation and the stay. The composition is possible only with act of law.

Λέξεις – κλειδιά: Συνεταιρισμός, Ένωση, Σωματείο, Συμμετοχή, Καταργώ Νόμο, Αναθεώρηση, Δημόσιες Επιχειρήσεις, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Πολιτικό Κόμμα, Νομοθέτης, Σύσταση, Κερδοσκοπικός Χαρακτήρας, Γεωργικός – Αστικός – Αναγκαστικός Συνεταιρισμός.

Key-words: Association, Union, Society, Participation, Repeal a Law, Revision, Public corporations, Local Self-Administration, Political Party, Legislator, Composition, Profitable Character, Agricultural-Residential (Civil) – Enforced Association.